

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 2, Sayı 3, Kış/Aralık 2022

SELÇUKLU DÖNEMİ TÜRK DEVLET YAPISINI VE YÖNETİM ANLAYIŞINI ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR*

**The Factors Affecting The Turkish State Structure And Management Mentality
During The Seljuk Period**

ARAŞTIRMA MAKALESİ • RESEARCH ARTICLE

Dr. Vehbi Alpay GÜNAL

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
alpaygunal@akdeniz.edu.tr

0000-0002-3906-3629

Esra AKSOY

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
aksoyess07@gmail.com

0000-0002-6514-2646

Geliş Tarihi/Received: 17.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 30.11.2022

* Bu çalışma, “Selçuklu Dönemi Türk Devlet Yapısını ve Yönetim Anlayışını Şekillendiren Unsurlar” isimli yüksek lisans tezinden makaleye dönüştürülmüştür.

Atıf/Citation

Günel, V. A. - Aksoy, E. (2022). Selçuklu Dönemi Türk Devlet Yapısını ve Yönetim Anlayışını Şekillendiren Unsurlar. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (3), 135-168.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Selçukluların Horasan merkezli kurduğu devlet, kendisine özgü idari yapısıyla zamanla genişleyerek kendine bağlı birçok devlete hükmetmiş, bugün dahi karışık olan bir coğrafyayı özgün modeli ve yönetim anlayışıyla idare etmiştir. Yaklaşık 300 yıl hüküm süren Selçukluların sahip olduğu köklü devlet modeli ve yönetim anlayışı kendinden sonra kurulacak olan Türk-İslam devletlerine model olduğu gibi, aynı zamanda günümüz Türk kamu yönetiminin de önemli temellerinden birini oluşturmuştur.

Selçuklu devlet yapısı ve yönetim anlayışı incelenirken genellikle diğer Selçuklu devletlerinin bağlı olduğu Büyük Selçuklu Devleti referans alınmaktadır. 11. yy.da kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin neredeyse tüm Orta Doğu'ya hükmedecek güce gelmesinde birçok farklı etkenin yanı sıra örgütsel yapısı ve yönetim anlayışı da etkili olmuştur.

Selçuklu devletlerinin yönetim modelinin kökenini Orta Asya Türk devlet geleneği oluşturmakla birlikte, yerleşik hayata geçiş ve İslamiyet'in kabulü gibi iki büyük dönüşümün de etkileri yadsınmamalıdır. Ana devletin bugünkü İran coğrafyasında kurulmasından dolayı, eski İran ve İran-İslam devlet geleneği ile birlikte hem komşu hem rakip konumundaki Karahanlı ve Gazneli devletlerinin de Selçuklularla etkileşim içinde olduğu düşünülmektedir. Örgütsel yapının şekillenmesinde ve yönetim tarzında etkin rolü kabul edilen büyük vezir Nizamülmülk'ün devlete dair ideallerinin de ele alınması gereklidir.

Bu çalışmada Selçuklu devlet yapısı ve yönetim anlayışının hangi yönetsel unsurların etkisinde şekillendiği, nasıl bir yönetsel zemine dayandığı ele alınmaktadır. Selçuklu yönetim yapısı ve anlayışında etkili olduğu değerlendirilen unsurlar kamu yönetimi disiplini çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti, Türk Devlet Geleneği, Nizamülmülk.

Abstract

The state founded by the Seljuks in Khorasan, ruled many states those were dependent on it, by expanding over time with its unique administrative structure and managed a complex and chaotic geography that is so even today

with its original model and management approach. The deep-rooted state model and management approach of the Seljuks, which had supremacy for about 300 years, not only served as a model for the Turkish-Islamic states that would be established after them, but also formed one of the important foundations of today's Turkish public administration.

While examining the Seljuk state structure and management approach, the Great Seljuk State, to which other Seljuk states were affiliated, is usually taken as a reference. In addition to many different factors, its organizational structure and management approach had also paramount impact on the coming to power of the Great Seljuk State, which was established in the 11th century, to dominate almost the entire Middle East.

Although the origin of the management model of the Seljuk states is the Central Asian Turkish state tradition; the effects of two major transformations, such as the transition to settled life and the acceptance of Islam, should not be denied. As the mother state was established in today's Iranian geography, it is thought that the Karakhanid and Ghaznavid states, which are both neighbors and rivals, together with the old Iran and Iran-Islamic state tradition, interacted with the Seljuks. The ideals of the great vizier Nizamülmülk, whose active role is accepted in the shaping of the organizational structure and management style, should also be addressed.

In this study, it has been discussed that the Seljuk state structure and the understanding of administration were shaped under the influence of which administrative elements and what kind of administrative ground it was based on. The elements that are considered to be effective on the Seljuk administrative structure and understanding have been tried to be examined within the framework of the public administration discipline.

Keywords: The Seljuks, Great Seljuk State, Turkish State Tradition, Nizamulmulk.

1. Selçuklu Devletlerinin Ortaya Çıkışı

Selçuklu adının kaynağı Selçuk¹ Bey, Oğuz Yabgu Devleti² bünyesindeki Kınık Boyu'nda tarih sahnesine çıkar. Oğuzların devletin başındaki Yabgu ile görece özerk nitelikli yönetsel ilişki içinde olan 24 boyun birleşiminden oluştuğu kabul edilir. Boyları yöneten beylerin yabgu ile olan ilişkileri mutlak olmayan tabilik şeklinde olup, devletin kolektif sorumluluk anlayışıyla görece demokratik şekilde yönetildiği değerlendirilmektedir (Gordlevski 1988, Peacock 2016). Bozkır temelli hâkimiyet geleneğiyle devleti ilgilendiren meseleler tüm boy beylerinin katılımıyla bir kurultayda karara bağlanır. Konar-göçer bir toplum olan Oğuzların bu niteliği örgütlü yapıya sahip olmadıkları anlamına gelmemekte, devlet bu yaşam tarzına uygun bir idari teşkilata sahip olmaktadır.

Selçuk Bey zamanla yabgu ile yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle Cend şehrine göç edecektir³ (Roux, 2004: 203-204). Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılımlarından sonra, yeni yurt arayışı, kentli yaşama geçiş, İslamiyet'in kabulü gibi önemli etkenlerin sonucunda geleneksel bozkır devletinden farklı bir model olarak Selçuklu Devleti ortaya çıkacaktır. Maverâünnehir ve Horasan'a göç Samani, Karahanlı ve Gazneli devletleri ile siyasi ve yönetsel ilişkilere yol açacak; kimi zaman müttefik kimi zaman rakip oldukları bu devletlerle etkileşim kaçınılmaz olacaktır.

---

¹ Kaynaklarda "Selçük, Salçuk, Salçığ veya Selçik" şeklinde geçmekte, "küçük sal, küçük sel, salcık ya da mücadeleci" anlamlarına gelmektedir (bkz. Roux, 2004: 203).

² Oğuz kelimesi etnik bir anlamdan ziyade "boylar" ya da "kabileler" şeklinde bir toplumu çağırır. Devletin başındaki lidere Yabgu denilmesinden dolayı kaynaklarda Yabgu Devleti olarak da geçer (bkz. Köymen, 1998: 23).

³ Bu göç alanyazında "Turan'dan İran'a geçiş" şeklinde nitelendirilir.

1.1. İran’da Kurumsallaşmış Bir Devlet: Büyük Selçuklu Devleti

Selçuk Bey’in Mikail, Arslan, Musa, Yusuf Yınal ve Yunus isimlerinde beş oğlu olduğu ve Selçukluların Cend şehrinden Maverünnehir’e Arslan Yabgu önderliğinde göç ettikleri bilinir. Bu dönemde Mikail’in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler hayattaki en büyük Selçuk oğlu, amcaları Arslan’ın ‘yabguluk’ makamına saygı göstererek aile içindeki otoritesini kabul ederlerken (Roux, 2004: 204); Arslan Yabgu’nun ölümüyle Selçuklu ailesindeki önderlik Tuğrul Bey ve Çağrı Bey’e geçer.

Türk devlet geleneğince gerçekleşen kurultayla gelen iktidar devrinde yeni bir düzen kurularak, hukuki başkan Tuğrul Bey olurken kardeşi Çağrı Bey ve amcaları Musa Yabgu ise yardımcı liderler olarak otorite pozisyonlarında bulunurlar (Köymen, 1998: 47-48). Bu paylaşımında Musa Yabgu’nun gücünün daha çok sembolik olduğu değerlendirilebilir. Meydana gelen bu düzen Türk devlet geleneğince hanedan üyelerinin kolektif liderliğidir. Kurulan devletin teşkilatı ise Oğuz töresi esas alınarak eski Türk yönetim geleneği ve askerî kimlikleri doğrultusunda şekillenir.

Büyük Selçuklu Devleti’nde en üst üç otorite olarak ‘sultan’, ‘melik’ ve ‘yabgu’luk makamlarından söz edilir. Bu düzende sultan devleti yöneten en üst otoriteyken, melik kendisine verilen bölgeyi Büyük Selçuklu Devleti adına yöneten hanedan üyeleri için kullanılır. Yabgu ise büyük anlamını taşımakla birlikte, genellikle hayatta kalan en büyük Selçuk oğullarının kullandığı unvandır. Sultan, Melik ve Yabgu makamları arasında hiyerarşi bulunmakta ancak yabgu unvanının bu unvanı alan Selçuklu üyesine hangi otoriteyi getirdiği ve nasıl bir yetki alanı bıraktığı tam olarak açıklanamamaktadır (Turan, 2003a: 108-109).

Tuğrul'un liderliğini belirleyen kurucu kurultayda, ikili liderlik çerçevesinde Horasan ve doğusundan Melik Çağrı ve oğlu Alp Arslan, batıdan 'Sultan'⁴ Tuğrul sorumludur⁵ (Köymen, 1998: 221). Sultan Tuğrul Türk devlet geleneğince hükmettiği coğrafyayı akrabaları ile paylaşırken, her birinin kendine özgü otoritesine saygı gösterir. Devlet geleneksel olarak ikili liderlik anlayışına göre şekillenmiş olsa da Selçuklu sultanlarının güçlü bir merkezîyetçilik kurmak istediği belirtilir. Ancak izlenen politika yalnızca yaşanması olası bir parçalanmayı önlemek adına beyleri denetimi altına almak ve bağımsız yurtlar edinmelerini engellemektir. Sonuçta Türk devlet geleneğinde rastlanmayan bu merkezîleşme hareketleri beylerin isyanı ile karşılık bulabilmektedir.

Kurultayda alınan kararlardan biri de Abbasi Halifesi ile siyasi ilişkiler geliştirerek, devletin halife tarafından tanınmasını sağlamaktır. Böylece halife, Allah'ın kendisine verdiği dünyevi hâkimiyeti Tuğrul'a devrederek kendisi de uhrevî lider olarak kalır. Bu düzen içinde İslam dünyasında sultanlık olarak yeni bir müessese doğmakta; halife unvanını almadan hilafetin yalnızca yöneticilik vazifesi üstlenilerek İslam devletlerinde daha önce rastlanmayan bir yönetsel düzen ortaya çıkmaktadır (Köymen 1998, Güngör 2003).

Büyük Selçuklu Devleti'nde Alp Arslan dönemi gerek Anadolu'ya girilmesi gerekse hâkimiyet anlayışının değişmesi bakımından önemlidir. Artık tek bir hükümdar vardır ve devlet yalnızca onun tarafından yönetilir. Bunun yanında bu dönem devlet yönetimi başta İran asıllılar olmak üzere

---

⁴ Çağrı Bey'den bir derece önde olarak

⁵ Çağrı Bey ile Tuğrul Bey arasındaki ananevi ikili liderlik ilişkisinde Çağrı Bey askeri lider olarak, Tuğrul Bey ise siyasi lider olarak bilinmektedir (bkz. Ersan ve Alican, 2014: 43).

çeşitli unsurlara dayandırılır. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah döneminde ise Kutalmışoğulları⁶ tarafından Anadolu'da bir devlet kurulacaktır (Sevim ve Merçil, 2014: 96-111). Büyük Selçuklu Devleti'ni yıpratın, Hasan Sabbah⁷ liderliğindeki Bâtını hareketi, Haçlı tehlikesi ve Türkmenlerle⁸ yaşanan mücadelelerdir. Türkmenlerin metbuluk tabilik ilişkisinde Sancar'a koyunla ödedikleri verginin tahsildarını öldürmeleri sonrasında Sultan Sancar tutsak alınır ve Büyük Selçuklu Devleti fiilen sona erer. Devletin varlığı 1157'de son bulsa da hanedanın hâkimiyeti diğeri Selçuklu devletlerinde devam etmektedir.

1.2. Selçuklu Meliklerinin Kurdukları Bağlı Devletler

Büyük Selçuklu Devleti, konumları farklı birçok bağlı devletin bir araya gelerek oluşturduğu devletçikler topluluğudur. Bunlar, başında hanedan mensubu meliklerin, Selçuklular dışında Türk soyundan gelen hükümdarların ve Türk olmayanların bulunduğu bağlı devletler şeklinde kategorize edilir (Köymen, 1998: 11-12). Selçuklu hanedan mensubu meliklerin yönettiği devletler Suriye ve Filistin Selçukluları, Kirman Selçukluları ve Irak Selçukluları ile bunlara göre daha bağımsız ve uzun varlık sürdüren Anadolu Selçuklularıdır (Turan, 2003a: 69). Farklı statüdeki bağlı devletlerin Büyük Selçuklu Devleti ile ilişkileri de farklılık göstermektedir; öyle ki 'melik'lerin yönettiği bağlı devletlerin hakları ve yönetsel yetkileri görece daha fazladır.

⁶ Süleyman Şah ve kardeşleri Alpılek, Devlet ve Mansur'un bulunduğu Selçuklu hanedan üyeleri.

⁷ İnanılmış bir Arap olarak bilinen Hasan Sabbah Şii Fatımi Devleti'nin propagandacıdır. Amacı Sünni Selçuklu düzenini yıkmaktır. Bu amaca yönelik uyguladığı yöntem fedailer aracılığı ile hançerle suikastlar düzenlemektir (bkz. Köymen, 1998: 208-210).

⁸ Kaynaklarda çoğu zaman Oğuzlar şeklinde geçse de, Sancar'ı esir aldığı belirtilen Oğuzlar zamanla göç ederek Sancar'a bağlanan Müslüman Türkmenlerdir.

Büyük Selçuklu tahtının sahibi ‘sultan’ unvanı alırken, bağlı devlet yöneticisi eğer bir hanedan mensubuysa ‘melik’ değilse ‘hükümdar’ olarak anılır. Metbu-tabii ilişkisinde yıllık vergi vermek, hutbe okutmak, para bastırmak ve yardımcı kuvvet göndermek vasallık alametleri olduğu kadar sorumluluklarıdır. Metbu sultan dilediğinde vasal devlet topraklarına girebilse de bağlı devlet hükümdarı iç ve dış meselelerde kısmen serbesttir (Köymen, 1986: 33). Burada bağlı devletler, metbunun çıkarına karşı faaliyette bulunmamak ve bağlılık alametlerini yerine getirmekle sorumludur. Tabii devlet, sorumluluklarını yerine getirilmediği takdirde isyan etmiş sayılır.

Sonuçta Selçukluların taşrayı aracılı ve aracısız olarak iki şekilde yönettiği söylenebilir. Aracısız yönetim doğrudan merkezin atadığı valilerle, aracılı yönetim bağlı hükümdarlarla gerçekleşir. Kıyaslanacak olursa aracısız yönetilen bölge valileri doğrudan merkeze bağlıyken, hanedan üyelerinin yönettikleri bölgeler kısmen bağımsız ve her an azledilebilen meliklerin yönetimindedir (Cahen, 1990: 196). Melikler devleti hanedanın ortak malı sayan hâkimiyet anlayışıyla bölgesinde memurdan çok yerel hükümdarlardır. Bu düzen merkezi yönetimde oluşabilecek bir boşluk durumunda yerel hükümdarların tahtta hak iddia etmelerine sebep olmakta hatta kimi zaman gerektirmektedir.

1.3. Anadolu’da Selçuklu Devleti

Selçuklu ailesinden Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1077’de Anadolu’da bir Selçuklu Devleti kurar. Kurulan devlet Büyük Selçukluların Anadolu coğrafyasındaki uzantısı olarak bilinse de aralarında tam bir metbu-tabii ilişkisinin varlığı tartışılır. Ortaylı (2015: 148) her iki devlet arasındaki bu ilişkiyi daha çok “protokoler” olarak nitelendirir. Süleyman Şah, başlarda bir nebze metbu-tabii ilişkisini sürdürmekte, bastırdığı paralarda ve okuttuğu

hutbelerde kendi adını geçirmeyerek hukuki açıdan Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a tabi olduğunu gösterse de Melikşah'ın ölümünden sonra bu durumun devam ettiğini söylemek güçtür. I. Kılıç Arslan döneminde Anadolu'daki devletin daha özgür ve müstakil bir hal almasıyla resmen Horasan Selçuklu sultanı dışında bir de Anadolu Selçuklu sultanının varlığı kabul edilir.

Anadolu Selçuklularının Sultan Mesud dönemine kadar beylik dönemi, Türk devlet geleneğini temsil ederken; Mesud ile birlikte güçlü bir merkezî devlet idealinde, neredeyse birer İran şahı benzeri otoriteyi temsil ettikleri öne sürülür (Mecit, 2017: 120). Ancak Anadolu Selçukluları da eski Türk hâkimiyet anlayışına bağlı kalarak, sultanın tek başına otoritesinden ziyade hanedanın otoritesine dayanan yönetim anlayışını sürdürmüş; hatta II. Kılıç Arslan hâkimiyet alanını on bir oğluna paylaşmış, melikler kendi bölgelerini merkezin kontrolünde yönetmiştir (Turan, 2003a: 292-293). Hâkimiyetin bu şekilde bölüştürülmesinin, otoritenin dağılması ve merkezileşmenin zayıflaması ile sonuçlanacağı açıktır.

Gıyaseddin de tıpkı babası II. Kılıç Arslan gibi hükmettiği coğrafyayı oğulları arasında paylaşmaktaki, ancak daha merkeze bağlı bir yönetim hakkı vermektedir. Melikler yalnızca tabi birer vali olarak her türlü dış ilişkilerde başkentin iznine bağlı olduğundan Gıyaseddin'in dönemi için yönetsel birliğin sağlandığı yorumu getirilir. Böylece Anadolu Selçuklu devri meliklerin taşrada yürüttüğü faaliyetler açısından, II. Kılıç Arslan dönemi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılır. İlk döneme kadar oldukça müstakil hareket eden melikler, daha sonra buldukları bölgenin birer valisi niteliğindedir (Turan, 2004: 316). Meliklerin bölgelerinde tabi devlet alametlerini yerine

getirmelerine müsaade edilmediğinden bölgelerin aracısız olarak merkezden yönetildiği değerlendirilmesi yapılabilir.

Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus dönemlerine kadar Anadolu'ya Türkmen göçlerinin yanında İranlı bürokratların göçü artar. Bu durum Anadolu Selçuklu Devleti'nin yapısını etkileyecek, Büyük Selçukluda olduğu gibi idari yapıda İran-İslam ve Türk unsuru bir arada bulunacak, devlet yapısında her iki geleneğin birlikte etkisi görülecektir. Bu gibi gelişmeler nedeniyle Selçuklu sultanları bazı Orta Çağ yazarlarınca bir Şah'a benzetilir (Mecit, 2017: 180-212). Ancak devlet idaresinde farklı makamlarda İran asıllı görevlilere rastlanması tek başına yönetimin Persleştiği anlamına gelmemektedir. Selçuklu sultanlarının merkezî otorite kurma çabaları Türk geleneğindeki hanedan üyelerinin yönettiği topraklardan oluşan yapının ötesine gidememektedir. Bu nedenle İran etkisiyle güçlü bir merkezî devlet kurma hedefi, devleti hanedanın ortak malı sayan Türk hâkimiyet geleneğince engellenir. Anadolu Selçuklu Devleti II. Gıyaseddin'den sonra liyakatsiz devlet adamları ve Moğol darbesiyle hızla çöküşe doğru gitmekte, 1243 Köseadağ yenilgisiyle de Moğollara tabi olmaktadır (Turan, 2017: 68). Ancak Selçuklu hâkimiyetinde kurulan idari yapı yok olmamakta, yönetim geleneği yine bu coğrafyada devam etmektedir.

2. Selçuklu Devlet Yapısı

Selçuklular kan bağına dayandırdıkları ve miras aldıkları otoriteyle hüküm sürerken karşılaştıkları kültürleri köklü Türk devlet geleneğine eklemleyip, Selçuklu devlet modelini oluşturur. Selçuklu devlet modelinden bahsedilirken diğer Selçuklu devletlerinin bu devleti model alması bakımından Büyük Selçuklu Devleti temel alınacaktır. Selçuklu yönetim anlayışına göre Tanrı'nın görevlendirdiği sultan, yeryüzündeki düzeni

sağlamak adına idari yapıyı meydana getirir. Bu idari yapı, sultanın egemenliğinin kamusal alandaki yansımasıdır. Selçuklu idari teşkilatı hemen her geleneksel devlette olduğu gibi sultan, hükümet ve ordu olarak üç ana unsura dayanır.

2.1. Sultan

Saray teşkilatının asıl fonksiyonu sultanın hayatını düzene sokmak olduğundan devlet yapısını anlamak için öncelikle sultandan bahsetmek gerekir. Selçukluların Horasan'da bir Türk İslam devleti kurmalarının ardından Tuğrul Bey'in zamanında Abbasi halifesi 'sultan'⁹ unvanını ve dünyevi hâkimiyeti Selçuklulara devreder¹⁰ (Mecit, 2017: 57). Sultan unvanıyla Selçukluların kalıtsal, geleneksel ve karizmatik otoritesi halifelik çerçevesinde meşrulaşırken, bu meşruiyetin daha geniş bir coğrafyaya ve farklı halklara da yansıması söz konusu olmaktadır (Ersan ve Alican, 2014: 170). Selçuklular, Fars ve Arap halkını yönetmek ve halifeden gelen yönetsel meşrutiyete sahip olmak için sultan unvanını önemser, yoksa Türk halkını yönetmek için örfi kanuna uygun yönetim (töreye uygunluk) yeterlidir.

Halifenin verdiği sultan unvanıyla 'uhrevi ve dünyevi liderlik' şeklindeki iki otorite kimi yazarlar tarafından Avrupa'nın 'çift başlı kılıç doktrini'ne benzetilir. Ancak Avrupa'nın Tanrı'dan insana devredilen egemenlik tanımı ile Selçukluların Tanrı'ya ait olan egemenliğin insan tarafından yalnızca kullanılmasına dayanan tanımı farklılık gösterir (Ersan ve Alican, 2014: 171). Makdisi (1975: 232) sultan ve halifenin otoritesini mecburi bir birleşim olarak nitelendirmekte, bu birleşimin İslam

⁹ Abbasi halifeleri nezdinde bu unvan 'dünyevi otoritenin hâkimi' olan devlet adamına karşılık gelir.

¹⁰ Kirman, Suriye ve Irak Selçuklu hükümdarları birer bağlı devlet hükümdarı olarak bu unvanı kullanamayıp Melik unvanını kullanır.

dünyasındaki sultan unvanının anlamını değiştirdiğini belirtmektedir. Öyle ki egemenliğin meşruluk kaynağı olan kut ve Allah'ın yeryüzündeki vekili olmak, birlikte sultan makamını oluşturur.

Selçuklu sultanları, yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin mutlaklığı tartişılmakla birlikte sahibidir. Sultan Tanrı'nın vermiş olduğu yönetme yetkisiyle ona karşı sorumludur. Türk devlet geleneğince sultanın yetkileri sınırlıdır. Hanedan devleti hanedanın ortak malı sayan anlayişla kararlara katılmayı hak olarak görür. Kararlarda etkisi olan bir başka kişi de sultanın danıřmanlıđını¹¹ yapan devlet adamı olsa da sultanın kararlarını en çok ordu etkilemekte olaylar ordunun istediği şekilde sonuçlanmaktadır (Köymen 1986: 65-66). Allah tarafından verilen hâkimiyeti başarıyla kullanmanın yolu adaleti sağlamaktır; çünkü Allah bu yetkiyi verirken onu halkın yaşamından sorumlu tutar (Kurpalidis, 2007: 76-79).

2.2. Hükümet Teşkilatı

Hükümet teşkilatı, merkez ve taşra örgütlenmesinden meydana gelen bir bütündür. Merkezî örgütlenme sultanın çevresinde toplanan 'divan'lerden oluşur. Devletin idari, siyasi ve iktisadi faaliyetlerini düzenleyen divanlar, günümüz anlamında bakanlar kuruluna benzer Büyük Divan'ın denetimi altındadır. Her biri farklı hizmet alanına sahip divanların başında İrani devlet adamları bulunur. Taşra örgütlenmesi ise merkezî örgütlenmenin bir uzantısı olarak eyalet ve vilayetlerdir. Selçuklu taşra yönetimi biri melik diğer vali tarafından olmak üzere iki şeklinde sürdürülür (Ersan ve Alican, 2014: 178).

Köymen (2001: 68) hükümet teşkilatını idaresinden vezirin sorumlu olduğu sivil teşkilat olarak tanımlar. Farsça kökenli vezir Zerdüştlüğün kutsal

---

¹¹ Sultan, danışmanlarını (müşavir) hatun, devlet büyükleri ya da vasal devlet hükümdarlarından seçer.

kitabı Avesta'da 'Vicira' olarak geçer. Hükümdarın devlet işlerini yürütürken ihtiyaç duyduğu yardımcılığın kurumsal anlamda vezirlik makamına dönüşmesi Abbasiler döneminde gerçekleşmiş, Abbasilere de eski İran devleti olan Sasanilerden geçmiştir (Üçok vd. 2002). Vezirlik, Selçuklular Horasan'a gelmeden önce var olan bir memuriyet olsa da vezirliğin kurumsallaşmasıyla Selçukluların teşkilatlı bir devlet kurması arasında ilişki bulunur. Büyük bir devlet düzenine geçmek kurumsallaşma zorunluluğunu getirmekte, vezirlik bir danışmanlıktan öte kurumsal bir mizaç edinmektedir. Bu makamın kurumsallaşması ise İran geleneği etkisinde gerçekleşir.

Selçuklu taşra örgütlenmesi, tabi devlet hükümdarlarının hâkimiyetinde dolaylı olarak yönetilmiş ya da merkezden atanmış valiler tarafından doğrudan yönetilmiş olsun; şehir ve vilayetlere ayrılır. Vilayetler merkeze doğrudan bağlı valilerin yönettiği vilayetler, meliklerin dolaylı olarak yönettiği vilayetler ve uç vilayetleri olarak ayrılır. Valiler doğrudan merkezden atanmakla birlikte Büyük Divan'a bağlıdır (Köymen, 2001: 187-188). Vilayetlerin yüksek yöneticileri yalnızca vali unvanı taşır.¹² Taşra teşkilatı, merkezî teşkilatın aksine tamamen İranlılardan oluşmamakta taşra memuriyetinde İranlılarla birlikte Türkler de görev almaktadır.

Selçuklu taşra yönetimi çoğu zaman feodal yapıya benzetilir. Bu benzetme ikta ve fiefin benzer sonuçlar getirmesi ve otoritenin parçalanmasının bir nedeni olması açısından yapılıdır. Ayrıca Selçuklularda feodaliteden bahsederken, taşra yönetiminin valilerin elinde olması ve sultanın gerçekte feodal yapıyı yönettiği belirtilir. Bu benzetmenin bir nedeni de toprakta çalışan köylünün emeğinin büyük toprak sahipleri

¹² Bunun nedeni meliklerin, ikta sahiplerinin ve amillerin de valilik görevine gelmesidir.

tarafından bir şekilde sömürüldüğü her sistemin feodal olarak nitelendirilmesidir. Ancak Avrupa derebeyinin aksine Selçuklu taşra yöneticileri, sultan tarafından görevden alınabilen yüksek görevliden başka bir şey değildir. Ayrıca Selçuklu eyalet yönetiminde miri toprak sistemi ve devletleştirme politikası iyi bir taşra yöneticisiyle güçlü feodal bey arasında set oluşturur. Selçuklu iktasındaki temel görünüm hükmedilen toprakların hanedanda kalabilmesi için hanedan üyelerine verilmesidir. Dolayısıyla merkeziyetçiliği güçlendiren ikta sistemi, miri toprak yönetimi ve devletleştirme politikaları taşrada feodal beylerin oluşmasına engeldir.

2.3. Askerî Teşkilatlanma

Askerî güçleri ön planda olan Selçuklular kurdukları devleti orduya dayandırmakta, kazandıkları başarıyı güçlerini meşrulaştıran askerî kimliklerine borçlu olmaktadır (Cahen, 2002: 2). Selçuklular İran'da devlet kurduktan sonra sivil teşkilatı İranlılara bırakarak yönetimi soydaş olmayanlarla paylaşır. Ancak askerî teşkilatlanma bu durumdan etkilenmez. Selçuklu devletinde hemen her mekanizma ordu temelli işlemektedir. Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklularda da ordu ve sultan birbirinin ayrılmaz parçaları olup sultan başkomutandır ve temel görevi fetihler gerçekleştirmektir.

Selçuklu ordusu zamanla Nizamülmülk'ün geliştirdiği ikta sistemine dayanarak maaşlı ve topraklı askerlerden oluşan düzenli bir orduya dönüşür. Bu sistemde ikta sahiplerinin reyadan vergi alarak beslediği askerler, barış zamanında toprak işçisiyken devleti savunmayı gerektiren durumlarda askerdir. Bu askerler batının feodal beyi benzeri otoriteye sahip olmamaları için sürekli denetlenmekte, zenginleşip bir hanedanlık kurmamaları için görev yerleri iki yılda bir değiştirilmektedir. Ancak bu sistem zamanla

yozlaşmış ve ikta sahiplerinin halka yönelik baskısı artmıştır. Selçuklu ordu yapısının Karahanlı ve Gaznelilerden etkilendiği de görülür. Öyle ki Gazneli Mahmut'un hassa ordusu (gulam) örnek alınarak; eğitilmiş, profesyonel askerlerden oluşan hassa ordusu zamanla devletin asıl askerî gücü haline gelir (Öztürk 1999, Güngör 2003). Başlangıçta Türkmenler ordunun etkili unsuruyken zamanla yerlerini gulam usulüyle yetişmiş Türkler almaktadır.

Selçuklu idari teşkilatlanmasında ağırlık İranlılarda iken, askerî teşkilatlanmada Türklerdedir. Sivil teşkilatta yer alan İranlı unsur ile askerî teşkilatta yer alan Türk unsuru arasında zamanla nüfuz mücadelesi görülür (Köymen, 2001: 231-235). Savaşta eski bir Türk geleneği olan ani baskınlarla yıpratma şeklinde 'düzmece geri çekilme' taktiği kullanılır (Peacock, 2016: 88). Askerî unvanlar ise Türk, İran ve Arap geleneklerinde şekillenir. Örneğin Türkçe subaşı, Farsça serleşker ve Arapça şahne ordu kumandanı anlamında kullanılır. Bunun yanında Türkçe beylerbeyi yerine Farsça sipahsa, Arapça emir'ül ümera birbiriyle yakın anlamdadır (Cahen, 2002: 191-192). Ancak Selçuklular düzenli ordu kurduktan sonra dahi ordunun yapısı ve savaş yöntemi eski Türk özelliklerini korumaktadır.

2.4. Adli Teşkilatlanma

Adalet ilkesi Selçuklu yönetiminde önemlidir. Devlet kayıtları incelendiğinde Farsça kökenli 'dad'¹³ kelimesi sürekli geçmektedir. Adaleti sağlama görevi sultan ve tüm devlet erkânının görevi olsa da sultan bu konuda bazı makamları görevlendirir (Kurpalidis, 2007: 81-82). Selçukluların İran'da devlet kurmaları, bu coğrafyanın sahip olduğu İslami geleneğin şartlarına uymayı gerektirir. Bu doğrultuda adli teşkilat, şer'i ve örf'i olarak iki

¹³ Kanun ve adalet anlamında kullanılan hem dinî hem siyasi bir terimdir (bkz. Kurpalidis, 2007: 81).

kısımdan oluşsa da bir de askerî yargı bulunur (Öztürk, 1999: 105-106). Bu üç unsur, Türk devlet geleneğiyle İslami nitelikli kurallar çerçevesinde şekillenerek Selçuklu adalet modelini oluşturmakta, töre ve şer'i hukukun birlikte uygulanmasını gerektirmektedir. Şeri hukukun kaynağı İslami ilkelerken, örfi ve askerî hukukun kaynağı töresel geleneklerdir (Kafesoğlu, 1972: 149-150). Selçuklular İslam'ın özel hukuku oldukça geliştiğinden, İslam hukukunda öncelikle özel hukuktan yararlanır. Kamu hukukunda ise sahip oldukları geleneği İslamiyet'le uyumlaştırır (Cahen, 2002: 176). Dolayısıyla İslamiyet, Selçuklular için hem yeni bir din hem de yeni bir hukuk sistemidir.

Orta Asya Türk devletleri, her şeyin üstünde olan töreye göre idare edilir. Töre Türklerin bozkırda yaşamlarını düzenleyen kaidelerin zamanla hukuki bir form kazanmasıyla aksamadan uygulanır. Selçukluların İslamiyet'i kabulüyle geleneksel Türk hukuk sistemi şeriata uygun hale getirilir. Dolayısıyla Selçuklular, şeriat ile töreyi birlikte kullanırsa da öncelik İslamiyet'le çelişmeyen törenin yaşatılmasıdır (Üçok vd. 2002). İslamiyet sonrası Selçuklular töreyi örfler çerçevesinde muhafaza eder.

2.5. Toprak Yönetimi ve Halk

Selçuklu toplum yapısı Horasan'da devlet kurup topraklarını genişlettikçe farklı milletleri barındıran bir yapıya dönüşür. Gerek devlet teşkilatında gerekse halk arasında Doğu İran ve Orta Asya asıllı olmak üzere iki temel ırk yer almakta, ağırlıkla bu iki coğrafyanın devlet geleneğine rastlanmaktadır (Kurpalidis, 2007: 149). Ayrıca yeni bir sınıf olarak İran asıllı bürokratların meydana getirdiği bürokrasi sınıfı ortaya çıkmaktadır. Selçuklu toprak yönetiminin temeli ise miri toprak sistemidir. Orta Asya Türk geleneğince boy beyleri toprak kullanımını vergi karşılığı vermekte, ancak

mülkiyet boyda kalmaktadır. Müşterek mülkiyet karşısında yalnızca kullanımın verilmesi Türklere has toprak yönetim sistemidir. Bu sistemle toprak aristokrasisi veya esir sınıfın doğması engellenir (Turan, 2003b: 135-136). Selçuklu modelinde de devletçilik siyasetince özel mülkiyete imkân verilmemiş, toprakların hepsi mirileştirilerek devlete ait kılınmıştır. Devletçilik politikasıyla ayrıcalıklı sınıfın halk üzerindeki baskısı engellenmiş, böylece sosyal alanda da feodalizme müsaade edilmemiştir.

Gerek Bizans gerekse İslam devletlerinde özel mülkiyet yaygın olmakla birlikte kesin çizgilerle ayrılır. Bu nedenle toprağın ortaklaşa kullanıldığı geleneksel sistem, İslami yapıdan farklı ve kendine özgü bir özellik gösterir. Topraksız köylüye toprak dağıtma ve toprakların işletilmesini sağlama devletin görevi olarak kabul edilir (Roux, 2004: 256-257). Devletçilik politikasınca miri toprak sistemine göre şahıs toprakları zorla devletleştirilemez. Özel mülkiyete dokunulmadığı durumlarda devletleştirilemeyen topraklar askerî ikta sistemi kullanılarak devletleştirilir (Turan, 2017: 82-85). Selçukluların özel mülkiyeti kabul etmeyip bütün memleketi devlet mülkü (miri) haline getirmeleri, geleneksel Türk kamu hukukundaki toprak mülkiyeti ananesinin bir devamıdır.

İkta sistemi miri arazinin askerî bir kimlikle Nizamülmülk tarafından süvari dirlikleri haline getirilmesidir (Armağan, 2016: 90). Askerî yapı önceki döneme kıyasla daha düzenli bir hal alıp askerî ihtiyaçlar artınca ikta sistemi doğar. Selçukluların kullandıkları toprak mülkiyet biçimleri farklı unsurların etkisinde gelişse de arazi kullanımı Türklere özgüdür. Bu özgünlüğe bir örnek olan ikta sistemini Selçuklulara özgü yapansa askerî nitelikli olmasıdır. Toprağı vergilendirirken de temel kaynak İslam hukukudur. Gayri Müslimlerden cizye ve haraç vergisi alınır. Bunun yanında bağlı devletlerle

yapılan anlaşmalar sonucunda da bazı toprak kullanım vergileri alınır (Coşkun 2016, Cahen 2002). Marksist tarihçiler, köylü emeğinin sömürüldüğü her rejimi feodal olarak nitelendirmekte ise de, bu durum ancak iktidar sisteminin bozulmuş halinde söz konusu olabilir. Amacına uygun işleyen bir iktidarda, iktidar sahiplerinin her zaman merkez tarafından denetlenmesi ve görevden alınma ihtimali vardır.

3. Selçuklu Devletlerini Şekillendiren Unsurlar

Selçuklular Horasan'da Orta Asya'dan kalma devlet geleneğiyle bir düzen kurduktan sonra, İslami ilkeleri göz önünde bulundurularak bölgedeki İran geleneğini örnek alır. Bu dönüşüm Selçuklu teşkilatını şekillendiren Nizamülmülk'ün ideal devlet ve yönetim anlayışında da görülür. Böylece idari yapı Orta Doğu'da İran ve Türk, batıda da Anadolu geleneklerinden başta bürokrasi ve kurumsallaşma açısından bir şeyler alır. Mecit'in (2017: 36) 'Neo Sasani' ve İslami geleneğin bir sentezi olarak isimlendirdiği İran-İslam (Perso-Müslim) geleneği, Selçuklu devletinin etkilendiği dış etkenlerin başında gelir. Selçukluların kurumsallaşmış bir teşkilat ve bürokratik yapı oluşturmasında İran asıllı vezirin etkisi önemlidir. Ancak Selçuklular her ne kadar eski İran ve İslami gelenekle temas etmiş olsa da bozkır devlet geleneği kurdukları her devlette varlığını korumaktadır.

Selçuklu devlet yapısı ve yönetim anlayışını bu yapı ve anlayışı şekillendiren unsurlar çerçevesinde incelemek gerekir. Selçuklu ailesinin 11. yüzyılda büyük bir devlet kurmalarına temelde Orta Asya'dan kalma millî bozkır devlet geleneği imkân vermektedir. Bu ananevi yapının hangi unsurların etkisinde geliştiğini anlamak için öncelikle Orta Asya Türk devlet geleneği ve bu geleneğin Selçuklu devletlerinde süren izlerinden bahsetmek gerekir.

3.1. Orta Asya Türk Devlet Geleneğinin İzleri

Her milletin devlet yapısı, yönetim anlayışı, iktidarın niteliği, otoritesini kullanma şekli ve meşruluğunu sağlama yöntemi farklılık gösterir. Aralarına asırlar girmiş ve farklı coğrafyada örgütlenmiş birçok Türk devletinin yönetim anlayışında benzerlik görülmesinin nedeni bağlı oldukları millî idare geleneğidir. Bu gelenek Orta Asya Türk devlet geleneğidir ve ilk olarak Asya Hun İmparatorluğu'nda görülür. Selçukluların kurdukları devlet de bu millî gelenekle şekillenmekte, Türk töresi temel dayanak olmaktadır. Selçuklular, devleti Orta Asya'dan kalma bir alışkanlıkla babanın ailedeki konumuna benzer şekilde yönetir. Bunun yanında geleneksel askerî kimlikleri ile ordu temelli bir devlet özelliği gösterirler. İhtiyaç duydukları ordu ve savaş sisteminde de Orta Asya geleneği etkilidir (Kafesoğlu, 1997: 221). Horasan'a geldiklerinde, geleneksel askerî yapılarını toprak rejimine bağlayarak geliştirirler.

Eski Türk hâkimiyet anlayışınca Selçuklularda hanedanının kutsal iradeyle seçildiğine inanıldığından, sultan hanedan üyeleri arasından Allah tarafından liyakatli oluşu ile seçilir.¹⁴ Burada kutsal irade İslamiyet sonrası değişmeyerek hükümdarın kut almasına benzer şekilde “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” olarak kabul edilmesidir¹⁵ (Özer, 2012: 29). Selçuklularda eski Türk hükümdarları gibi Oğuz soyuna mensup olmak ve Tanrı tarafından seçilmek iktidarı meşrulaştıran niteliklerdir. Ancak Türk devlet geleneğince en büyük oğlu veliaht tayin etmek sultan olmayı kolaylaştırdığı kadar garantilememektedir. Bu geleneksel anlayışla, tahta

¹⁴ Tengri emretmiş, hükümdar kazanmıştır (bkz. Divitçioğlu, 2000: 123).

¹⁵ Abbasi halifesinin veziri Sultan Tuğrul'a, “Tanrı sana bütün dünyayı verdi” sözleriyle seslenmiş, böylece Tuğrul, İslami inanca göre de Tanrı tarafından hükmetme gücü almıştır (bkz. Köymen, 1986: 65).

kimin çıkacağına belirsizliği taht mücadelesine neden olsa da üstün bir yetenekle düzen yeniden kurulabilmiştir. Bu durum geleneksel düzenin doğal bir sonucudur.

Bir Türk hükümdar geleneği olarak Selçuklu sultanları meşruluğunu atalarından alan kalıtsal otoriteye, üstün yeteneğiyle karizmatik otoriteye ve Allah'ın emri ve hukuki normlara uygun yönetimle yasal otoriteye sahiptir (Ersan ve Alican, 2014: 166-167). Başka köklü gelenekleri hâkimiyet altına almalarını bu ananevi otorite sentezine borçludurlar. Orta Asya yönetim anlayışında olduğu gibi Selçuklularda da egemenliğin kaynağının kutsal kurallara dayanması, töreye uygun yönetim ve hanedanın yönetimde söz sahibi olabilmesi sultanın otoritesini mutlak yetkili monarktan ayırır. Dolayısıyla otoritelerini meşrulaştıracak araçlara ihtiyaç duyarlar. Kanunlar, kurultay ve daha sonra divanlar aracılığıyla sultanın kararlarında etkili mekanizmalar iyi bir yöneticiyle monark arasında set oluşturur.

Selçuklu yönetimindeki Orta Asya izlerinden en belirgin olanı, hanedan üyelerinin devletten birlikte sorumlu olduklarından kararlara kolektif katılmalarıdır (Köymen, 2001: 298). Kararlar geleneksel anlayışla istişare yapılarak alınır. Devlet adamlarının seçimiyle iktidar belirlemek Selçuklu devletlerinde de sık yaşanır (Köprülü, 2011: 208). Kurultaylar, danışma ve istişare yoluyla kararların alındığı yasama organıdır. Selçuklularda da veraset sistemi olarak ülüş prensibiyle hanedan üyeleri ülkenin farklı bölgelerinde valilik yaparak yönetim faaliyetine katılır (Kafesoğlu, 1073: 133). Ancak ülüş sistemi Nizamülmülk'ün geliştirdiği askerî ve idari iktâ sistemiyle yeni bir şekil almaktadır.

Danışmanlık işlevi gören toy, kurultay ve kengeş gibi meclislerin yanında vezirlik makamı da İslamiyet sonrasında Selçuklularda gelişerek

devam eder (Erdoğan, 2014: 40). Hükümdara yardımcı makam olan vezaret, Orta Asya Türk, eski İran ve İslam devlet modeli temelinde Abbasi geleneğinin etkisiyle şekillenir. Ancak Selçuklularda vezirler danışman niteliğinin ötesinde önemli rol oynamakta, sultanlar belli dönemlerde idareyi vezire bırakarak yalnızca emirlerin yerine getirilmesini kontrol etmektedir (Arslan 1989, Gordlevski 1988). Orta Asya'daki bürokratik yapıya benzer Selçuklularda da sultana yardımcı bir bürokratik sınıf bulunur. Ancak bu sınıf Asya'dan kalma bürokrasiden farklı olarak, devletin İran coğrafyasında kurulması ve başta büyük vezir Nizamülmülk olmak üzere birçok devlet adamının İran asıllı oluşu nedeniyle eski İran devlet geleneğinden etkilenir.

Selçuklularda Türk yönetimindeki hesap verebilirlik ilkesince toy, kut ve töreyi karşılayacak benzer uygulamalara rastlanır (Başdin, 2017: 401). Toplanan meclislerde istişare yoluyla kolektif karar almak, şeri ve örfi normlara karşı sorumlu yönetim gibi hususlar Selçuklu sultanın iktidarını tıpkı Orta Asya hükümdarları gibi hesap veren bir otorite olarak niteler. Sultan töreye bağlı olmak ve Allah'a hesap vermekle yükümlüdür. Yönetilenlerin yöneticiler karşısında uğradıkları haksızlığa karşı başvurdukları Divan-ı Mezalim ve yerelde kadılık gibi mekanizmalar bulunur (Alodalı ve Usta, 2017: 168). Ayrıca halkın isteklerinin dinlendiği devlethane olarak bilinen saray merkezi dışında binalar bulunur. Bir ilde medrese veya cami varsa bunlar da devlethane olarak kullanılır. Tüm bu mekanizmalar Selçuklu ülkesinde Orta Asya Türk devlet geleneğince hesap veren yönetici anlayışının sürdüğünün kanıtıdır.

Türk devletlerinde merkeziyetçilik en fazla doğu ve batı şeklindeki ikili yönetimde merkezin doğu kabul edilmesidir. Selçuklularda büyük hükümdarın doğuda oturarak merkez seçildiği ikili teşkilatlanma devletin

kuruluşunda görülür. Oluşturulan bu otorite hiyerarşisi benzeri düzen daha sonra Alp Arslan dönemiyle değişmekte, sultanın doğunun ve batının otoritesini kendinde toplaması merkeziyetçilik şeklinde değerlendirilmektedir. Ancak merkeziyetçilik karşısında ademimerkezî yapı bir tehdit olarak kalır. Horasan’da her ne kadar yönetime şeriatın ilkelerinin ve eski İran ananelerinin etkisi girmişse de Selçukluların devletin kuruluşunda sahip olduğu ruh Orta Asya Türk devlet geleneğidir. Horasan’a geldiklerinde bu millî teşkilatlanma başta İran-İslam geleneği olmak üzere başka unsurların etkisinde gelişir.

3.2. Eski İran Devlet Geleneği ve Nizamülmülk’ün İdeal Yönetim Anlayışının Etkisi

Selçukluların İran’da devlet kurmaları kendi soyuna özgü yönetsel gelenekten mahrum bir şekilde rastlantısal bahanelerle açıklanacak bir durum değildir. Ancak kurumsallaşmış örgütlü yapılarında İran devlet geleneğinin etkisi önemlidir. İran yönetim geleneği, gelişmiş idari teşkilatlanması ve bürokrasisiyle bu coğrafyada kurulmuş hemen her devleti etkilemiştir. Bu noktada aldığı iyi eğitimle Selçuklu devletinin kurumsallaşmasına ve bürokratik yapının tesisine önemli katkılar veren İran asıllı vezir Nizamülmülk’ün idealleştirdiği devlet ve yönetim anlayışı da önemlidir. Vezir, ünlü eseri Siyasetname’sinde¹⁶ ortaya koyduğu teoriyi pratikte de uygulamakta, Selçukluların ihtiyacına uygun idari teşkilatlanmayı geliştirmektedir.

---

¹⁶ Nizamülmülk’ün otuz yıllık vezirlik pratiğinin bir ürünü olarak 51 fasıldan oluşan Farsça yazılmış eseridir. Selçuklu devletinde bürokrasi dilinin Farsça olması ve Nizamülmülk’ün Fars kökenli oluşu eserin diline yansımıştır (bkz. Gökcan, 2018: 29).

Nizamülmülk'ün ideal yönetim modelinin, hizmet ettiği Türk geleneğini mi yoksa bilgisi olduğu İran-İslam geleneğini mi yansıttığı konusunda Siyasetname en doğru referanstır. Eser incelendiğinde bir ön değerlendirme olarak tipik Müslüman doğu tarzı geleneği yansıttığı düşünülür. Ancak gerçekte eski İran ve Türk geleneğiyle İslami ilkelerin sentezi olan bir modelin Selçuklu devletindeki görünümüdür. Vezir Abbasi devlet modeli üzerinden Samani ve Gazneli devletlerinin teşkilatlanmasını referans alarak Selçuklu devlet teşkilatını meydana getirir. Arslan (1989: 255) Nizamülmülk'ün eserinde yapmaya çalıştığı şeyin İslami ilkelerle eski İran ve Türk devlet geleneklerini uzlaştırma çabası olduğunu ancak çelişkiye düştüğünü belirtir. Öyle ki güçlü merkezîliğe sahip İran şahlarının yönetimini idealleştirirken diğer yandan feodal düzenin nasıl işlerlik sağlayacağından bahsedilir. Rosenthal (1996: 99) da vezirin Siyasetname'sinde İran geleneğini İslam'ın gerekliliklerine adapte ettiğini belirtir. Dolayısıyla Nizamülmülk'ün ideal devlet anlayışında, Orta Asya Türk ve İran devlet geleneklerinin bir sentezinin İslami ilkelere adaptasyonundan söz edilebilir.

Perslerden Samanilere kadar hemen her eski İran devleti mutlak monarşik nitelikler taşır. Hükümdarın otoritesi ne bir geleneksel yasa ne de kurum tarafından sınırlanmıştır. Monarşi nitelikli bu devlet düzeni daha sonra burada kurulan devletlere ilham olmuştur (Arslan, 1989: 233). Nizamülmülk'e göre de ideal bir yönetim, (zaman zaman merkezî otoriteye entegre güçlerden bahsetse de) güçlü merkezî yapıdan geçer. Bu noktada Nizamülmülk'ün vezirlik dönemi henüz Oğuz politikasının işlediği ülüş düzeninden güçlü bir merkezî devlet düzenine geçişin çabası olarak nitelendirilir. İdeal bir devlet yönetiminde merkezî otoriteyi savunan vezir

bunu sağlamak adına askerî ikta sistemini geliştirir. Bu sistemin askerî nitelikli ve ikta sahiplerinin merkeze daha sorumlu oluşu, Orta Asya Türk ve Bizans'taki benzerlerinden ayırır. Ona göre merkezîyetçilik ve devletçiliği korumak adına ikta sisteminin düzenli işlemesi önemlidir. Ancak Selçuklularda merkezîyetçi sistem karşısında ademimerkezîyetçi yapı varlığını korur.

Nizamülmülk'ün eserinde idealize ettiği merkezîyetçi devlet düzeni ve mutlak monark, gerçekte Medlerden Perslere eski İran devletlerinde görülür (Rosenthal 1996, Mokhtarpour 2012). Sasani Devleti de güçlü merkezîyetçi bir devleti yönetmekte, bir Sasani şahı Selçuklu sultanına kıyasla mutlak bir monark şeklinde değerlendirilmektedir (Gökalp, 2016: 30). Bu noktada Selçuklu sultanlarının zamanla eski İran şahına benzer hükümdar tipini benimsedikleri iddia edilse de Selçuklu devletlerinde mutlak bir otorite görülmemektedir (Lewis, 1960: 228). Öyle ki Türk hâkimiyet anlayışınca hanedan üyeleri devlet yönetiminde hak iddia etmiş, bu açıdan eski İran benzeri merkezîyetçi devlet yapısı karşısında geleneksel hâkimiyet anlayışı varlığını korumuştur.

Sultanın yönetme gücünü Tanrı'dan alması gerek Türk gerekse İran devlet geleneğinde yöneticilerin otoritesini meşrulaştıran ortak bir inanıştır. Selçuklu sultanlarının otoritelerinin meşruluğuna kutsallık atfedilir ve irsidir. Eski İran devletlerinde de Zerdüşî dinine göre şah, Tanrı Ahuramazda'dan devleti yönetme gücü almakta, yeryüzünde onun naibi olarak kabul edilmektedir (Arslan, 1989: 231-234). Nizamülmülk sultanın otoritesinin meşruluğunu “geleneksel”, “karizmatik” ve “yasal” olmak üzere üç otorite tipinin bir sentezi anlayışa dayandırır. Hükümdarlığın irsi oluşu geleneksel otoriteye, kabiliyetli sultan nitelendirmesi karizmatik otoriteye ve İslamiyet

öncesi töreye benzer şekilde Allah'ın emirlerine uyma yükümlülüğü yasal otoriteye karşılık gelir (Özdemir, 2014: 69-79).

Nizamülmülk yönetiminde paternalist nitelikli bir ilişki tarif eder. Onun nitelendirdiği otorite ile reaya arasındaki ilişki, Türk devlet geleneğinde görülen baba evlat ilişkisine benzer. Baba evlatları için en doğru kararı bilir ve uygularken, reayaya da itaat etmek düşer (Canatan, 2009: 219). Vezire göre yöneten yönetilen ayrımı net olurken, halkın istek ve şikâyet hakkı bulunur; dolayısıyla sultan ve halk karşılıklı olarak birbirinden sorumludur (Nizamülmülk, 2011: 51). Nizamülmülk Siyasetname'de Sasanilerden örnek vererek şahların senede iki kez büyük 'Derbar'a çıktığını, İran şahları hakkında şikâyet varsa bu konuda yargının başyargıçta olduğunu, konunun bizzat hükümdar dahi olsa adaletten şaşılmaması gerektiğini belirtir (Köymen, 2011: 207).

Selçuklular Horasan'da Gaznelilerden aldıkları İran nitelikli bürokrasiyle Orta Asya'da sahip oldukları bürokratik yapılarını geliştirerek, profesyonel İranlı devlet adamlarını hizmete alır. Dolayısıyla ihtiyaç duydukları bürokratik yapıyı İran'da kurulan hemen her devlet gibi eski İran bürokrasisinden karşılar (Soysal, 1999: 1-7). Bu bürokratik yapı Oğuz Türklerinin bozkır mirasıyla kendine has bir yapıya dönüşür. Abbasiler ve Gaznelilerde de rastlanan bu bürokratik yapının dili Farsçadır. İran geleneğiyle yetişen ve daha önce Gaznelilere hizmet etmiş bürokratlar, diplomatik yazışma usulü bilen, eğitilmiş, işin ehli kişilerdir (Gordlevski, 1988: 252-254). Beylik döneminde Selçuklu bürokrasisi aynı boya mensup sultanın akrabaları olan şahsi hizmetlilerden Weber'in patrimonial bürokrasi tanımlamasına (Weber, 2017: 63) uyacak şekilde oluşurken; Nizamülmülk ve öncüsü olduğu Nizamiye medreselerinin de etkisiyle bu yapı dönüşecektir.

Saray örgütlenmesi ve bu örgütlenmede yer alan kadrolar meydana getirilirken de İran devlet geleneğinden faydalanılır. Selçuklu saray hizmetinde görev yapan kimi hizmetliler eski İran sarayında görülen geleneksel makamların yeniden şekillenmiş halidir. Bu görevlilerin unvanları ve saray bölümlerinin isimleri Farsçadır (Gordlevski, 1988: 291). Merkezî teşkilatın yanında kadılar, imamlar, müderrisler ve hatipler; eyaletlerde ise vergi işini yürütmekle vazifeli olanlar İran asıllıdır (Soysal, 1999: 64). Vezir divan ve saray teşkilatını oluştururken Samani, Gazneli ve Abbasi modelinden etkilenir. Dolayısıyla vezirin etkisiyle meydana gelen saray ve hükümet teşkilatında eski İran ve Türk devletleri referans alınır.

Selçuklularda vezirliğin kurumsallaşması ve divanın oluşması İran devlet geleneğinin etkisinde gerçekleşir. Divan terimi bu coğrafyada gerçekte İslamiyet öncesinde vardır. İslam dünyasının, çağına göre oldukça düzenli bir sistem olan Sasani devlet yapısını model aldığı bilinir (Soysal, 1999: 39-40). Dolayısıyla divanın Selçuklulara Abbasilerden geçtiği düşünülse de Abbasi Devleti idari teşkilatını eski İran devletlerinden etkilenerek geliştirir. Vezirlik makamı ise Orta Asya hükümdarlarına yardımcı bir memuriyet olarak millî devlet teşkilatında yer almakta ancak Selçuklularda bu makam İran-İslam modeli örnek alınarak kurumsallaşmaktadır. Selçukluların vezirlik makamını Abbasilerden aldıkları öne sürülse de Abbasiler Sasanilerin ‘vuzurg framadar’ makamından etkilenir (Cahen, 1990: 89). Dolayısıyla Sasanilerin vezirlik makamı İslam devletlerindeki vezirliğin menşeidir.

Selçuklularda başyargıç olarak bilinen kadı'l-kudat makamının menşei de benzer bir silsile ile Sasaniler'de yargı işlevini yerine getiren ‘mobedan-ı mobed’dir (Altungök, 2014: 450). Şeriatın ve kadının yetkisi dışında kalan durumlarda başvurulmuş yargı makamı Divan-ı Mezalim eski

İran devletlerinde şikâyetlerin dile getirildiği müessesedir (Cahen, 1990: 94). Dolayısıyla vezirlik kurumu ve baş yargıçlıkla birlikte Divan-ı Mezalim de İran geleneğinin idari mirasıyla gelişir. Nizamülmülk de eserinde eski İran hükümdarının halkın sıkıntılarını giderebilmek için kurdukları mezalim divanlarından bahseder.

Nizamülmülk'ün vezirlik yaptığı dönem aynı zamanda Selçukluların yönetsel yapılarını bir İslam devletinde olması gereken yeni düzene adapte dönemidir. Eski İran devletleri hilafetin siyasi bünyesini, Selçuklular bu coğrafyada devlet kurmadan önce yönetimine ekleyerek bunun pratiğine önceden vakıftır (Canatan, 2009: 198). Dolayısıyla kabul ettikleri İslam inancının gereklilikleri İran geleneğinde mevcuttur. Selçuklu devlet yapısında İran devlet geleneğinin etkisi önemli bir mesele olsa da Fars dilinin kullanılarak İranlı devlet adamlarına devlet kadrosunda yer verilmesi, buldukları coğrafyanın yönetsel zorunluluğundan, kâtiplerin/memurların niteliğinden kaynaklanır. Nitekim Horasan bölgesinde devlet kurduktan sonra da ananevi müesseselerini ve hâkimiyet anlayışlarını devam ettireceklerdir.

Sonuç

Selçukluların idari yapısı ve yönetim anlayışı kendinden sonraki Türk-İslam devletlerini etkilediğinden Türk yönetim tarihi açısından oldukça önemlidir. Selçuklu yönetimi genel olarak Orta Asya Türk ve İran-İslam devlet gelenekleri ile Nizamülmülk'ün devlet yönetimine ilişkin ideal gördüğü anlayışın izlerini taşır. Hanedanın kurduğu devletlerin sahip olduğu asıl ruh Orta Asya Türk devlet geleneğidir. Bu millî bozkır geleneği, hâkimiyet anlayışı, sultanın seçimi ve yardımcı kuruluşların yapısında hissedilir. Ayrıca ülüş, ikili teşkilatlanma, kolektif sorumluluk, istişare, adalet, töreye uygun yönetim ve hesap verebilirlik Selçuklu yönetiminde

devam eder. Orta Asya benzeri kanun niteliğinde kuralların ve meclis benzeri mekanizmaların varlığı nedeniyle Selçuklu sultanının otoritesi meşru olduğu kadar mutlak değildir. Allah'a ve töreye karşı sorumlu olan sultan otoritesinin meşruluğunu kalıtsallık, liyakat ve üstün yetenekleri ile hukuki kurallara uygun yönetiminden alır.

Selçuklularda Orta Asya devlet geleneğince hanedan üyelerinin kendilerine ayrılan bölgeleri idare ederek yönetim faaliyetine katılmaları batının feodal düzeninden ayrılır. Merkezin kontrolündeki yerel yöneticilerin feodal beylerin aksine buldukları yerde hanedanlık kurmaları engellenir. Bu yönetsel düzen merkezîyetçiliğin önünde her zaman engel olarak kalır. Yine Orta Asya Türk geleneğince kolektif sorumluluk anlayışıyla kurultaylar düzenlenerek devlete ilişkin meselelerde istişare yoluyla karar alınır. Böylece Selçuklu devletlerinde Orta Asya'dan kalma kurultaylar eski işlevini sürdürmüş, devlet işlerinde alınacak kararlarda bir istişare kurumu olarak kurultay toplama geleneği devam etmiştir.

Selçuklu devlet yapısı ve yönetim anlayışını etkileyen bir diğer unsur, Nizamülmülk'ün ideal gördüğü yönetim anlayışıdır. Vezir Selçukluların kurumsallaşmış teşkilat ve bürokratik yapı meydana getirmelerinde önemli düzenlemeler yapmıştır. Onun ideal yönetim anlayışının alt yapısı eski İran ve Türk devlet gelenekleri ile İslami ilkelerdir. Böylece Nizamülmülk'ün hayata geçirmeye çalıştığı devlet modeli eski Türk ve İran devlet geleneklerinin birlikteliğinin İslam inancının gerekliliklerine adaptasyonunu sağlamaktır. Nizamülmülk'e göre ideal bir yönetim, güçlü bir merkezîyet, otokrat yönetici, liyakate dayalı bürokratik yapı ve reaya ile sultan arasında paternalist niteliğe sahip yönetsel ilişki ile sağlanabilir. Ayrıca yönetim faaliyeti İslami ilkelere göre sürdürülmelidir.

Vezirin Selçuklu devletine en açık etkisi patrimonyal nitelikli eski bürokratik yapının yerine eğitim ve liyakati temel alarak, rasyonel düşünce ve teknik bilgiye dayalı bürokratik yapının tesisidir. Başta vezaret makamı olmak üzere saray ve hükümet teşkilatı onun tarafından geliştirilir. Ayrıca İslami niteliklere uygun mahkemeler meydana getirir. Nizamülmülk'e göre ideal devlet güçlü merkeziyetçiliğe sahip olmalıdır. Bu doğrultuda askerî ve idari nitelikli ikta sistemi gibi merkezin gücünü yerelde hissettirecek uygulamalar geliştirir. Ayrıca ideal yönetici tipini İran şahlarına benzer şekilde otokratik nitelikte betimlerken aynı zamanda yöneticinin otoritesini sınırlandıran hususlar da ortaya çıkmaktadır.

Selçuklularda İran devlet geleneğinin etkisi önemli bir meseledir. İran tarih boyunca birçok millet tarafından yönetilmiş ancak binlerce yıl süren güçlü devlet geleneğini korumuş, burada hüküm sürmüş tüm devletleri etkilemiştir. Selçuklular da millî idari teşkilatlanmasını kurumsallaştırırken eski İran devlet geleneğinin etkisinde kalmış, memurluk ve rütbelerde bu geleneğin izleri hissedilmiştir. İran geleneğinin İslam medeniyetine yaptığı katkılarla meydana gelen İran-İslam kimlikli yönetim sistemi Selçuklular tarafından da kullanılmıştır. İran karakterli bu İslami gelenek Selçukluların etkilendiği dış etkenlerin başında gelir.

Selçuklular Horasan'da devlet kurduktan sonra ihtiyaç duyduğu bürokratik yapıyı İran bürokrasisinden karşılar. Unvan ve rütbelerde İran-İslam sentezi geleneğin etkisi hissedilir. Selçukluların hâkimiyet anlayışındaysa bir İran tesiri söz konusu olmamakta, İran coğrafyasını etkileyen hükümdar tipi ve yönetim anlayışı karşısında hanedana dayalı ortak millî egemenlik anlayışı sürmektedir. Tüm bu etkiler sonucunda Selçukluların kurmuş oldukları devletler için yeni olanı eskinin kalıbına

dökerek, Orta Asya Türk devlet ve eski İran-İslam devlet geleneğinin sentezinden bahsedilir. Bu geleneklerin birlikteliğini Selçukluların yönetim anlayışı ve teşkilatlanmasında görmek mümkündür.

Kaynakça

- Alodalı, M. F. B. ve Usta, S. (2017). “Türk Yönetim Geleneğinde Hesap Verebilirlik Mekanizmaları: Divan-ı Mezalim ve Kamu Denetçiliği Kurumu”. *Stratejik Kamu Yönetimi Dergisi*, 3(6): 168-183.
- Altungök, A. (2014). “Sâsânî Kültür ve Medeniyetinin İslâm Kültür ve Medeniyetine Etkileri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(2): 445-487.
- Arıcı, H. (2005). *Nizmü'l-Mülk Ve Selçuklu Müesseselerinin Oluşumundaki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Armağan, V. (2016). “Yusuf Has Hacip, Nizam“ül Mülk ve Koçi Bey Örneğinden Hareketle Türk Kamu Yönetiminde Türk Yönetim Mirasının İzlerini Sürmek”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4): 86-99.
- Arslan, M. (1989). “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(1): 231 – 262.
- Başdin, A. (2017). “İçtimai Gelenekler Açısından Selçuklularda Toy, Düğün Törenleri ve Gelenekleri (Sultan Alp Arslan Dönemi)”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2): 400-406.
- Cahen, C. (1990). *İslamiyet: Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar*. (Çev. E. N. Erendor), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Cahen, C. (2002). *Osmanlıdan Önce Anadolu*. (Çev. E. Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul.

- Canatan, K. (2009). “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(7): 194-220.
- Coşkun, Ö. (2016). “Türk Yönetim Sistemi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Dil, Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 126-135.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler : (Kut, Küç, Ülüg)*. Ada Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, A. (2014). “İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş,
- Ersan, M. ve Alican, M. (2014). *Selçukluları Yeniden Keşfetmek*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Gordlevski, V. A. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. (Çev. A. Yaran), Onur Yayınları, Ankara.
- Gökalp, E. (2016). *Devrim Sonrası İnan İslam Cumhuriyeti’nde Siyaset*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökcan, Ö. (2018). “Machiavelli ve Nizamülmülk’ta Devlet Yönetimi: Hükümdar (Prens) ve Siyasetname Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12): 25-47.
- Güngör, E. (2003). *Tarihte Türkler*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1973). *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*. Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kömürcüoğlu, M. ve Kömürcüoğlu, Ş. (2009). “Güç ve Adalet Arasında Bir Devlet Adamı: Köprülü, F. (2011). “Selçuklular Zamanında Anadolu”da Türk Medeniyeti”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1): 201-233.
- Köymen, M. A. (1986). *Tuğrul Bey*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Köymen, M. A. (1998). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Akdtyk, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kurpalidis, G. M. (2007). *Büyük Selçuklu Devletinin İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. (Çev. İ. Kamalov), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kurultay Örneği”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1): 39-52.
- Lewis, B. (1960). “İslam Devlet Müessesesi ve Telakkileri Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri”. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 2(2-4): 209-230.
- Makdisi, G. (1975). “Les Rapports entre Calife et Sultan à l'époque Saljûqide”. *International Journal of Middle East Studies*, 6(2): 228-236.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları Bir Hanedanın Evrimi*. (Çev. Ö. Akpınar), İletişim yayınları, İstanbul.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçukluları Bir Hanedanın Evrimi*. (Çev. Ö. Akpınar), İletişim yayınları, İstanbul.
- Mokhtarpour, A. (2012). *İran Devlet Modeli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Nizamülmülk ve Siyasetname'si". *İlem Yıllık*, 4(4): 43-66.
- Nizamülmülk. (2011). *Siyasetname*. (Çev. M. T. Ayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2015). *Türklerin Tarihi*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özer, A. (2002). *Türk Anayasa Hukuku: Türklerin Devlet Anlayışı ve Anayasal Yapılanma*.
- Özmen, A. (2014). "Siyasetname'de Yönetim Felsefesi". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 10: 202-218.
- Öztürk, M. N. (1999). *Türk Devlet Felsefesi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal Düşüncenin Evrimi*. (Çev. M. Harmancı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Peacock, A. C. (2016). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu: Yeni Bir Yorum*. (Çev. Z. Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Rosenthal E. (1996). *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. (Çev. A. Çaksu), İz Yayınevi, İstanbul.
- Roux, J. P. (2004). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. (Çev. A. Kazancıgil ve L. Arslan Özcan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Sevim, A. ve Merçil E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Soysal, A. A. (1999). *12. 13. Yüzyıllarda İran Kültürünün Anadolu'ya Nüfuzu: Anadolu Selçukluları Üzerinde İran Tesirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Taşgıt, Y. E. (2017). “Doğu”da Yönetimin Esasları: Nizamü’l Mülk”ün Siyasetnamesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4): 201-215.
- Turan, O. (2003a). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Turan, O. (2003b). *Türk Cihan Hâkimiyeti Metkuresi Tarihi*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih: Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*. Ötüken Yayın, İstanbul.
- Turan, O. (2017). *Selçuklular ve İslamiyet*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Turhan Kitabevi, Ankara.
- Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2002). *Türk Hukuk Tarihi*. Savaş Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev. B. Akın), Adres Yayınları, Ankara.
- Yavuzcan Anvarian Aghdam, G. (2013). *Türkiye Selçukluları Devletinde Yöneten-Yönetilen İlişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.